

-
14. Rodzhers, K. R. (1994). *Vzglyad na psihoterapiju. Stanovlenie cheloveka [A Look at Psychotherapy. The Formation of Man]*. (E. I. Isenin, Trans). Moscow: Progress, Univers [in Russian].
 15. Ovsjannikova, O. A., & Chaborina, D. A. (2011). Osnovnye polozhenija individual'noj teorii lichnosti Al'freda Adlera [Key points of Alfred Adler's individual personality theory]. *Nauchnye zapiski OrelGIJeT – Scientific notes of Orel State University, 2 (nojabr')*, 424-428 [in Russian].
 16. Slobodjanjuk, L. (2006). Indyvidualizm jak zdijsnennja indyvidual'noi' svobody ljudyny. Shevchenkivs'ka vesna [Individualism as the exercise of individual freedom of man. Shevchenko's spring]: *materialy Mizhnarodnoi' naukovopraktychnoi' konferencii' studentiv, aspirantiv ta molodyh vchenyh, prysvjachenoi' 15-j richnyci nezalezhnosti Ukrai'ny – materials of the International scientific and practical conference of students, graduate students and young scientists on the 15th anniversary of Ukraine's independence. Is. IV*. O. K. Zakusylo (Ed.). Kyiv: Logos [in Ukrainian].

УДК 321.64:141.131

DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020\(129\)05](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(129)05)

КОШОВИЙ Ігор,

аспірант кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: koshovoyihor0507@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6792-0261>

ІДЕЙНІ ДЖЕРЕЛА ТОТАЛІТАРИЗМУ У ФІЛОСОФІЇ ПЛАТОНА

Виявлено та проаналізовано ідейні джерела тоталітаризму у філософії Платона на прикладі діалогу ("Держава"). Зроблено висновок, що у системі "ідеальної" держави Платона виправдовуються основні ціннісні орієнтири "закритого" недемократичного суспільства. Виокремлено основні положення системи тоталітарної ідеології платонівської утопічної держави, в центрі якої ідея спільного блага, суспільного добробуту та щастя як мета державної політики. Водночас стверджується, що ідея "сильної руки" та патерналізму відповідає глибинним екзистенційним запитам людини.

Ключові слова: тоталітаризм, ідеальна держава, закрите суспільство, моральна чеснота, справедливість, спільне благо, свобода, щастя.

Кошевой И. Идейные истоки тоталитаризма в философии Платона. Выявлены и проанализированы идейные истоки тоталитаризма в философии Платона на примере диалога ("Государство"). Сделан вывод, что в системе "идеального" государства Платона оправдываются основные ценностные ориентиры "закритого" недемократического общества. Выделены основные положения системы тоталитарной идеологии платоновского утопического государства, в центре которой

© Кошовий І., 2020

идея общего блага, общественного благосостояния и счастья как цель государственной политики. В то же время утверждается, что идея "сильной руки" и патернализма отвечает глубинным экзистенциальным запросам человека.

Ключевые слова: тоталитаризм, идеальное государство, закрытое общество, моральная добродетель, справедливость, общее благо, свобода, счастье.

Постановка проблеми. Чимало дослідників (Н. Чомскі, А. Блум та ін.) на Заході пишуть про кризу демократії, про те, що подекуди сам ліберальний лад набуває недемократичних ознак. У сучасному західному суспільстві, як показують соціологічні дослідження З. Баумана [1, с. 57], в ієрархії життєвих цінностей та пріоритетів людини свобода не посідає найвищого місця, адже для підтримання суспільного порядку люди готові обміняти свободу на безпеку. Американський філософ і соціолог Е. Тоффлер у своїй класичній праці "Метаморфози влади" (1991) передрикав, що прихід нового постіндустріального суспільства поряд з науково-технічним прогресом, буде супроводжуватися "тенденцією повернення в темні віки"* . Причинами встановлення тоталітарного ладу можуть послугувати як радикальні зміни в суспільно-політичному житті, так і відповіді суспільства на зміни, що пов'язані з процесами відчуження та дезадаптації (Тоффлер називає це "футурошоком").

Проблема тоталітаризму глибинна, екзистенційна, вона стосується природи людського існування. Адже внутрішні (природні, інстинктивні, неусвідомлені) прагнення людини до всеосяжного порядку навколо себе, систематизація всіх форм та подій, надання смислу світу ("логоцентричність" екзистенції), тривога перед майбутніми серйозними змінами (що несуть загрозливий характер буттю), людський консерватизм, неприйняття ноші відповідальності за прийняті рішення, "втеча від свободи" (Е. Фромм) і т. п. – все це стає важливими передумовами для утворення специфічної системи державно-політичної влади, що регламентує всі суспільні та приватні сфери людського життя.

Наявність такого широкого спектру можливих причин утворення та розвитку тоталітарного політичного ладу не дає можливості для чіткого розуміння, що ж саме є тим "пусковим механізмом" тоталітаризму. Усвідомлення жахливих наслідків усіх відомих тоталітарних політичних режимів ХХ ст., страх і небажання повторення подій, які відбувалися, (згадаймо знамените єврейське гасло "Ніколи знову" щодо недопущення повторення трагедії Голокосту) часто спонукає до постановки таких питань: Що було причиною прийняття суспільством, його "мовчазною більшістю" (вираз Ж. Бодріяра) тоталітарного політичного режиму? Чому тотальний контроль над усіма сферами людського життя був загалом добре сприйнятий кардинально різними верствами населення? Які культурні та етнічні особливості суспільства можуть

* Усі цитати з іншомовних джерел наводяться у перекладі автора статті.

сприяти поширенню тоталітарних цінностей і формуванню "тоталітарної свідомості"? Що є ідейними філософськими джерелами тоталітарного політичного режиму? Аргументовані відповіді на такого роду запитання можуть послугувати базовими точками в процесі перебудови суспільно-політичних відносин на демократичних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конструювання "ідеальної" держави турбувала багатьох філософів з часів Античності й нині є предметом розгляду авторитетних вчених. При цьому на кожному історичному етапі науковці прямо або опосередковано спираються на розроблену Платоном схему досконалої держави. Результати аналізу основних ознак найвідоміших тоталітарних режимів ХХ ст. свідчать, що у філософській концепції досконалої держави Платона присутні імпліцитні ознаки тоталітарної держави. Тому виникає необхідність аналізу філософії Платона саме на предмет наявності ідейних джерел, "точки відліку" тоталітарного політичного режиму.

Концепцію тоталітаризму як політичного ладу досить ґрунтовно розглянуто в працях Х. Арендт, К. Поппера, Е. Фрома, Ф. Хайєка, К. Фрідріха, З. Бжезинського, Р. Андерсона та ін. Дослідженням філософії Платона займалось чимало вчених, а от аналізувати його філософію на предмет наявності тоталітарних ознак намагались Р. Кросман, Дж. Гроут, Т. Гомперц, Р. Пельман, К. Поппер і О. Лосєв. Також тоталітаризм вивчали: А. Карпов [2], Ф. Серс [3], Є. Рахмайлов [4], А. Риков [5] та ін.

Філософ О. Лосєв стверджував: "Основний принцип соціального буття, за Платоном, це – підкорення усього особистого статуарному-цілому і загальному", а також "Платонізм у соціальному сенсі є філософія монахів, поліції і рабів-послушників" [6, с. 823]. На його думку, діалектика потребує, щоб громадяни платонівської утопії проживали в повному комунізмі. Разом з тим, життя кожного із зазначених класів повинно бути спрямоване на досягнення загального державного блага [6, с. 822]. У дослідженні О. Лосєва опосередковано простежується думка про те, що в праці "Держава" Платона зароджуються основні ідеї тоталітарної держави.

Відомий філософ і соціолог К. Поппер у праці "Відкрите суспільство та його вороги" [7, с. 123–124] акцентує увагу на тому, що саме Платоном закладено перші ідейні витоки розбудови тоталітарного "закритого" суспільства з усіма його жахливими рисами в сучасному ліберальному розумінні, гноблення гуманістичних ідеалів, індивідуалізму, егалітаризму і т. п. Крім того, Поппер називає платонівську філософію реакційною, антигуманістичною та тоталітарною, спираючись при цьому на критичний аналіз етичних ідей античного філософа.

Зазначені дослідники лише частково або опосередковано аналізували філософію Платона на предмет наявності в ній саме тоталітарних ознак. Тому важливо провести її предметний аналіз та аргументувати наявність у ній ідейних витоків тоталітарного політичного режиму.

Метою роботи є виявлення та аналіз ідейних джерел тоталітаризму у філософії Платона на прикладі діалогу ("Держава").

Матеріали та методи. У ході дослідження використано праці іноземних авторів з визначеної проблематики. Застосовано такі методи дослідження: історико-філософський, гіпотетико-дедуктивний, аналіз і синтез, абстрагування та узагальнення, компаративний, діалектичний, герменевтичний та ін.

Результати дослідження. У будь-якій державі за будь-якого політичного режиму громадянин є начебто "гвинтиком" у загальному механізмі, але тільки тоталітарна, всеохоплююча влада без докорів сумління чинить розправу над тими, хто, на її думку, погано виконує функції такого "гвинтика". Гаслом тоталітарного режиму можна було б назвати "все заради загальнодержавного блага", "спільного добробуту". Тут все ґрунтується на двох ідеях – суспільної справедливості та щастя.

Давньогрецькі мислителі вважали, що справедливість – вища чеснота в державі. І водночас, як писав ще Аристотель, держава створюється не для того, щоб просто жити разом, а жити "хорошим життям", жити щасливо. Тобто, якщо перевести в етичну площину, то ідея "спільного блага" та суспільної справедливості заради людського щастя, яку відстоюють апологети тоталітаризму, чимось нагадує класичний принцип етики утилітаризму ("максимальне щастя для максимальної кількості людей"), на якому ґрунтується ліберально-демократична теорія. Отже, з нашої точки зору, проблема полягає передусім у дефініції понять. По-різному розуміючи поняття "справедливість" і "щастя", ми парадоксальним чином приходимо до різних політичних устроїв (наскільки кардинально відрізняються між собою тоталітаризм і лібералізм, якщо обидва апелюють до "щастя" і "справедливості" – ще одне питання, яке потребує окремого дослідження).

За умов авторитаризму та тоталітаризму в свідомості громадян підпорядкування індивідуального суспільному починає відображатись як щось "нормальне", "нормативне". Хоча в тоталітарних режимах спостерігається нівелювання індивідуальних проявів та індивідуальних творчих здатностей, що опиняються в заданій владою жорсткій системі координат, вихід за межі якої суворо карається, тим не менш, суспільство й окремі індивіди приймають такі покарання та вважають їх морально виправданими. Фрейдомарксист Е. Фромм описував таку ситуацію в психіатричних термінах "садомазохізму". Проте цікаво було б подивитися на симпатію громадян до тоталітаризму з іншого боку, наприклад, у чисто соціологічних термінах, зокрема, крізь призму такого показника, як "індекс щастя"; наскільки пересічна людина відчуває себе щасливою і при якому режимі: тоталітарному чи демократичному.

Платонівська філософія значно, якщо не вирішально, вплинула на розвиток суспільно-політичних відносин на територіях країн Європи та інших регіонів. Слушно стверджував англійський філософ А. Вайтгед:

"Найбільш правдоподібна загальна характеристика європейської філософії полягає в тому, що вона є низкою доповнень до Платона" [8, с. 39]. Філософські ідеї Платона покладено в основу різних політичних, філософських та філософсько-релігійних течій протягом майже двох з половиною тисяч років історичного розвитку. Чільне місце у платонівській філософії займає ідея "ідеальної" держави, яка обґрунтовується в "Державі". Знайомство з творчістю Платона дає змогу зрозуміти, що важливе місце в його філософському світогляді належить критичним поглядам на суспільно-політичні відносини та створенню "ідеальної" держави. В його філософії діалектично поєднуються філософський ідеалізм та глибока зацікавленість у суспільно-політичних відносинах. Крім надзвичайно складної теорії ідей Платона, в якій він виклав концепцію буття, його дуже серйозно турбувало питання про те, якою повинна бути досконала держава та яке виховання повинні мати громадяни для її створення та збереження. Цим питанням Платон присвятив дві свої праці, а саме діалоги "Держава" та "Закони".

На думку А. Чанишева, у своїй державі Платон передбачає майбутню релігійно-ідеологічну нетерпимість католицького середньовіччя, інквізицію, спалення еретиків і відьом. Як і в китайській державі Шан Яна і Цинь Ши-Хуана, в платонівській державі обов'язкові стеження за поглядами один одного і доноси. Якщо хто-небудь висловить або зробить що-небудь нечестиве, всякий присутній повинен цьому перешкодити і донести владі [9, с. 331]. Вже один такий приклад яскраво свідчить про те, що платонівська "ідеальна" держава набуває основних рис тоталітарної держави. Які ж це риси? Передусім слід зазначити, що тоталітаризм – це різновид недемократичного політичного режиму, який характеризується абсолютним контролем держави над усіма сферами суспільного життя, повним підкоренням людини політичній владі, диктатурою ідеології, відсутністю свободи особистості [10, с. 237]. При тоталітарному режимі створюється політична система особливого типу, що ґрунтується на особистості лідера, який підтримується і висувається певною політичною групою. Для забезпечення панування держави над суспільством встановлюється комплекс засобів, найголовнішою характеристикою яких є неприховане насильство [11, с. 136].

Для пошуку та аналізу ідейних джерел тоталітаризму потрібно виокремити головні ознаки цього політичного режиму. Вважається, що основні ознаки тоталітарного режиму найбільш чітко виділено К. Фрідріхом та З. Бжезинським [12, с. 22]. Серед них на особливу увагу заслуговують такі:

провадження тотальної ідеології, яка складається з офіційної доктрини, що охоплює всі важливі аспекти людського життя і якої дотримуються всі члени суспільства;

наявність єдиної масової партії, яку, зазвичай, очолює одна людина ("диктатор"). Партія включає не більше 10 % населення;

система терористичного поліцейського контролю, що підтримує партію, але також здійснює нагляд за нею самою в інтересах вождів

і характерним чином спрямованим не тільки проти "ворогів" режимом, але також проти довільно обраних класів населення, причому терор таємної поліції систематично використовує сучасну науку і особливо психологію;

технологічно обумовлений і майже всеосяжний *контроль партії і її відданих кадрів над усіма засобами масової комунікації* – пресою, радіо, кіно і т. п.;

майже повний *контроль партії над усіма збройними силами;*

централізований контроль і управління усією економікою за допомогою засобів бюрократичної координації її раніше "незалежних" складових частин. Такий контроль, як правило, поширюється на всі інші громадські організації та групи.

Класичний тоталітарний режим сформувався і реалізувався на початку та всередині ХХ ст., і вже після падіння режиму ліберальними мислителями було сформульовано основні ознаки, за якими режим можна класифікувати як тоталітарний. У процесі пошуку ідейних джерел тоталітаризму важливо враховувати те, що концепція платонівської "держави" розроблена майже за 2300 років до реалізації класичного тоталітарного режиму.

Далі наведено зіставлення платонівської концепції відповідно до першої ознаки тоталітаризму.

Проведення тотальної ідеології, яка складається з офіційної доктрини, що охоплює всі важливі аспекти людського життя і якої дотримуються всі члени суспільства.

Центральною ідеєю, закладеною до фундаменту платонівської "ідеальної" держави, є справедливість, що передбачає відповідність явища своїй ідеї. Платон, формулюючи концепцію "ідеальної" держави, намагається об'єднати всі класи суспільства навколо ідеї справедливості, обґрунтовуючи справедливість для кожного класу, спираючись на внутрішню сутність людини відповідно до переважаючих аспектів її душі. По суті, праця "Держава" є системою упорядкованих поглядів, що виражають інтереси кожного класу (за Платоном, три класи: політики-філософи, воїни-стражі та селяни і ремісники), на основі яких усвідомлюються та оцінюються суспільні відносини, ставлення людей до дійсності та визнається встановлена, справедлива влада філософів-правителів. Філософ обґрунтовує усталеність суспільних відносин завдяки тому, що кожна людина повинна займатися справою, до якої в неї є природний хист, і навіть не намагатись здійснити трудову переорієнтацію. Тобто суворо забороняється виконувати справу, до якої людина не придатна за своїми природними задатками: "Отже, ми заборонили шевцю навіть намагатись стати рільником або ткачем чи будівельником, для того, щоб у нас швацька справа була поставлена добре, так само і кожному іншому ми віддали лише одну справу, до якої він має хист; вільна від інших занять людина займатиметься цією справою упродовж усього життя і, коли не гайнуватиме часу, досягне успіху" [13, с. 59]. Відповідно до системи "ідеальної" держави Платона з дітей обираються

придатні до тієї чи іншої діяльності та здійснюється відповідне до сфери діяльності виховання. Таке виховання знімає з людини "тягар" прийняття рішення, вона досягає успіху у своїй професії і відчуває себе щасливою, в неї не виникає бажання щось змінювати, а лише вдосконалюватись у своїй справі. В такому випадку людина навчається заради власного вдосконалення та блага держави. Крім того, аргументується заборона переходу з одного суспільного класу в інший, якщо людина не достойна в моральному плані. Якщо ж в людині з дитинства виявляються природні здібності, які не відповідають тому суспільному класу, в якому вона народилась, то перехід в інший суспільний клас не забороняється. Платонівські класи, таким чином, відрізняються від індійських каст.

Якщо порівняти цю платонівську тезу з теорією і практикою сучасного ліберального американського суспільства, то сьогодні спостерігається принципово інший людський тип – "гравця", "фланера", "туриста" (термін З. Баумана) [14], який все життя змінює професії, місця роботи і життя, соціальне оточення, сексуальних партнерів тощо, в якого відсутні єдині життєві мета і місія, який поневіряючись, не може знайти свого "місця", бо воно відсутнє. На перший погляд, людина має свободу вибору, що є складовою "об'єктивної характеристики благополуччя" (Дж. Гелбрейт) [15]. Але така ситуація радше негативно впливає на самооцінку людини: адже свобода породжує тривогу, самотність, фрустрацію. Не досягнувши повноти професіоналізму, досвіду та успіху в професії, постійно змінюючи свої амплуа та ролі, немов міфологічний старець Протей, людина доби постмодерну відчуває себе глибоко нещасною (про це свідчить шалений нині попит на професію психолога та психоаналітика). І тільки в більш-менш традиційному, не до кінця вестернізованому японському суспільстві спостерігається інша модель, яка орієнтована не на свободу вибору, а на розкриття внутрішньої природи людини, на її покликання. Чим більше людина працює на одній роботі, тим більше вона отримує преференцій і тим краще для компанії ("японська модель бізнесу").

Тепер щодо практичної реалізації декларованої свободи переходу і зростання в межах самого суспільства – так званих "стратифікаційних ліфтів" (П. Сорокін) [16]. В умовах сучасної ліберальної демократії, такий перехід теоретично можливий, але "достойність" людини визначається зазвичай не її природними здібностями або володінням відповідними чеснотами, а економічним становищем батьків, їхнім статусом. Висока вартість навчання є обмежуючим чинником для людей, які придатні за своїми природними здібностями до управління державою, але належать, наприклад, до робочого класу, таким чином, на практиці перехід від нижчого до вищого в ієрархії класів унеможливується. Отже, Платоном сформовано ідеологію класової детермінації на основі природних відмінностей людей та їх морального вдосконалення. Вищий в суспільстві означає морально кращий. Сучасна ж детермінація базується в основному на різниці в економічному забезпеченні, а також на родових, релігійних, політичних та інших позаморальних основах.

Суб'єктом вищої досконалості у Платона є не окремий індивід, а клас і вся держава на чолі з правителем. У державі всі людські діяння орієнтовані на досягнення загального державного блага, тобто людина є "людським матеріалом" для досягнення такого блага. Тому в руслі цієї логіки зрозуміла ідеологія платонівської "досконалої" держави, яка морально легітимізує знищення хворих людей, оскільки вони не принесуть користі державі, а навіть будуть тягарем для неї. Щось схоже спостерігалось за гітлерівського режиму, коли виправдовувалось знищення психічно хворих людей через те, що вони можуть лише деструктивно впливати на державну систему. Така концепція вимагала проводити знищення різних категорій громадян і знайшла своє практичне втілення в програмі "Програма умертвіння Т-4" як прагнення до підтримки "расової гігієни".

Платон виправдовує тоталітарну ідеологію, яка спрямовується на регламентацію усіх сфер життя людини. Відповідно, метою такої ідеології є досягнення користі для абстрактної держави (у діалогі Сократ досить часто порівнює державу з організмом людини, а громадян з частинами організму, які працюють заради користі всього організму) завдяки нехтуванню потреб кожної окремої людини. Навіть народження дітей потрібне для користі держави: "Жінка повинна народжувати для держави" [13, с. 152]. Варто відзначити, що будь-які зміни суспільно-політичних відносин, себто класова боротьба, перехід громадян з одного класу в інший, заняття справами, для яких людина не призначена за своїми природними здібностями, боротьба за матеріальні блага всередині класів та інше, різко критикуються Платоном. Можна зробити припущення про те, що ідеологія платонівської держави є консервативною ідеологією.

Підсумовуючи, до головних елементів системи тотальної ідеології платонівської держави можна віднести такі положення:

- інтереси держави стоять вище за інтереси класу чи кожної окремої особи;
- ідеалізація правителів та законів за ознакою справедливості та блага для усієї держави;
- заборона та попередження будь-яких змін у суспільно-політичних відносинах;
- формування трьох суспільних класів відповідно до природних здібностей людей, тобто трьох якостей душі;
- одноманітність думки усіх класів і громадян через міф про походження усіх від єдиної матері – Землі;
- нав'язування думок про походження людини, а також про основні чотири чесноти: мудрість, мужність, розсудливість, справедливість;
- моральне виправдання знищення "непридатних" людей на благо держави.

Потрібно погодитись з тим, що для Платона ціле важливіше ніж його частини. Він вбачає в цілому єдиний живий організм – державу, яка може нормально існувати лише в системі її окремих складових

елементів, які по суті виявляють свої позитивні властивості лише разом. Класичним філософським прикладом є антиномія цілого і частини, де ціле є більшим, ніж сума частин, що його складають. Відволікаючись від одиничного і дбаючи про ціле, ми тим самим більше дбаємо про одиничні елементи, ніж тоді, коли, переймаючись одиничним, нехтуємо цілим, а відтак ставимо під загрозу одиничне, яке залежить від цілого і уможлиблюється ним. Таким чином, індивідуалізм і анархізм для Платона – абсолютно деструктивні явища, що руйнують космос як порядок, гармонію і красу і відкривають ящик Пандори, з якого вириваються хаотичні сили.

Наявність єдиної масової партії на чолі якої, як правило, стоїть одна людина ("диктатор"). Партія включає не більше 10 % населення.

Інколи в літературі платонізм порівнюють з комунізмом, але це не зовсім слушно. Так, зокрема, приписування Платону теорій соціалізму і комунізму різко критикує В. Асмус. Він обґрунтовує таку критику тим, що класи політиків-філософів і воїнів-стражів живуть разом та разом харчуються і т. п., але нічого не виробляють, вони тільки споживають те, що виробляє клас виробників [17, с. 186]. А. Чанишев стверджував: "Платон – попередник комунізму лише тією мірою, якою він вбачає головне джерело соціального зла і несправедливості в приватній власності. Саме приватна власність знищує цілісність і єдність держави, ставить людину одну проти одної" [13, с. 358].

Про зародження ідеї створення єдиної масової партії на чолі з однією людиною доволі часто говориться в діалозі. Відповідно до поглядів Платона на структуру досконалої держави, державним управлінням повинні займатись політики-філософи, оскільки тільки вони володіють вміннями (якостями, характеристиками), придатними для цього. На думку Платона, до таких вмінь належать: мудрість, мужність, розсудливість, великодушність, зрозумілість, здатність до пізнання істини, справедливість, гарна пам'ять, тонкість характеру і багато інших позитивних і корисних якостей. Крім того, політики-філософи володіють чотирма основними чеснотами (мудрість, мужність, розсудливість і справедливість), які розкриваються і для держави. Відзначається, що таких політиків-філософів у державі дуже мало. "Таким чином, завдяки найменшій частині свого населення, частині, яка очолює державу і керує нею, а також завдяки знанням, якими та частина володіє, ціла держава, побудована згідно з природою, була б мудрою" [13, с. 117]; "Гадаю, кожен погодиться, що така натура, наділена тим усім, що ми тепер вимагаємо від того, хто хоче стати досконалим філософом, рідко трапляється серед людей – лише як виняток. Чи так ти вважаєш? – Безперечно так" [13, с. 185]. Здійснюється припущення щодо монопольного управління державою однією людиною або декількома ("бо коли серед правителів перше місце посяде одна людина, це можна назвати царською владою, а якщо правителів більше, то це буде аристократія" [13, с. 138]). Мається на увазі, що над групою політиків-філософів

може мати владу один "найкращий" або таких декілька. Тобто не можна відкидати думки про те, що Платон припускає наявність однієї правлячої партії на чолі з одним правителем.

Система терористичного поліцейського контролю, підтримує партію, але також здійснює нагляд за нею самою в інтересах вождів і характерним чином спрямованим не тільки проти "ворогів" режимом, але також проти довільно обраних класів населення, причому терор таємної поліції систематично використовує сучасну науку і особливо психологію.

У процесі дослідження на предмет наявності ідей створення системи терористичного поліцейського контролю в праці Платона важливо враховувати кореляцію на часові межі розробки утопічної моделі ідеальної держави та виокремлення основних ознак тоталітарного політичного режиму.

Насамперед, захистом держави від зовнішнього ворога та запобіганню від внутрішніх конфліктів у платонівській державі повинен займатися клас воїнів-стражів. Вони за своїми природними здібностями найкраще підходять для такої роботи, крім того, отримали спеціальне для тіла – "гімнастичне" виховання, а для душі – інтелектуальне, естетичне та моральне виховання ("мусичне"). Тобто воїни-стражі володіють чотирма основними чеснотами: мужність, мудрість, справедливість та розсудливість, але меншою мірою, ніж політики-філософи. Як відомо, з воїнів-стражів і вибирають найкращих, які придатні за своїми природними здібностями та відзначаються найкращим вихованням, а також володіють чеснотами, характерними для політиків-філософів, придатних для управління державою.

У процесі виховання кожного класу запроваджується те, що зараз би назвали "інформаційною політикою", що спрямована на формування світогляду громадянина, який буде служити на благо держави і навіть не намагатиметься порушувати закони. Пропагується міф про взаємне народження людей із землі та міф про наявність у людей часток різних металів, за якими вони поділяються на класи, а також взаємне братерство. Але це можна віднести до контролю над засобами масової інформації.

Таким чином, клас воїнів-стражів займається охороною держави від зовнішніх посягань, а також запобігає внутрішнім конфліктам, які не часто, але мають місце в "ідеальній" державі. Тобто воїни-стражі не проводять повного тотального контролю на усіма громадянами, а тим більше над класом політиків-філософів.

Тотальний контроль у "закритому" суспільстві призначався для позбавлення особистості від психологічного тягаря та для руйнування індивідуальної свободи і відповідальності. Це була форма "радикального зла", яке намагались викоринити умови існування людини [18, с. 229].

Технологічно обумовлений і майже всеосяжний контроль партії і її відданих кадрів над усіма засобами масової комунікації.

З розвитком засобів масової комунікації здійснено світоглядну переорієнтацію суспільства та легітимізацію положення тоталітарного режиму. В період творчості Платона засобами формування світогляду людей слугували міфи, поезія, драматургія, музика тощо. Відповідно за

допомогою попередньо визначених засобів в "ідеальній" державі виховуються достойні громадяни. Сократ у платонівській "Державі" стверджує: "Очевидно, нам слід звернути увагу і на самі ці міфи, і на тих, хто береться їх розповідати, і вимагати, щоб оповідачі не гудили все те, що є в Аїді, а говорили щось добре й прихильне, бо їхня хула і не відповідає дійсності, і не приносить жодної користі для майбутніх воїнів" [13, с. 71] або "Гадаю, ми будемо змушені сказати, що і поети, і ті, хто говорить прозою, переважно мають про людей хибне уявлення, згідно з яким несправедливі люди здебільшого щасливі, а справедливі – нещасні, і ніби чинити несправедливо вигідно, тільки б про це ніхто не довідався, а справедливість – це добро для чужого, для ближнього ж вона немов кара. Ми заборонимо стверджувати щось подібне, натомість накажемо творити пісні і міфи з протилежним змістом" [13, с. 78] і т. п. Таким чином, зароджується ідея контролю над усіма засобами масової комунікації. Крім того, здійснюються серйозні спроби її морального виправдання, тобто стверджується, що такий контроль буде корисним для виховання громадян, а також розбудови "ідеальної" держави.

Тобто у платонівській "Державі" створюється ідея тотального контролю над засобами масової інформації, а також зароджується прототип сучасної цензури, пропонується редагування всіх міфів, розповідей, поезії, творів драматургів, музики тощо. Своєрідною імплементацією таких філософських поглядів у політиці стала пропагандистська "машина" тоталітарних режимів ХХ ст.

Майже повний контроль партії над усіма збройними силами.

Визначивши, що партія – це клас політиків-філософів, подальший аналіз має за мету віднайти ідейні джерела повного контролю класу політиків-філософів над воїнами-стражами, яких можна прирівняти до збройних сил. Воїни-стражі, виховані відповідно до чотирьох основних чеснот "ідеальної" держави, а також чеснот людської душі, апріорі дотримуватимуться чинних законів держави. Закони ж для "ідеальної" держави створюють політики-філософи. Тобто партія опосередковано контролює збройні сили через законодавство, а також за допомогою відбору та виховання людей, які за своїми природними здібностями найбільш придатні до виконання функцій воїнів-стражів (збройних сил).

Централізований контроль і управління усією економікою за допомогою засобів бюрократичної координації її раніше "незалежних" складових частин. Такий контроль, як правило, поширюється на усі інші громадські організації та групи.

У платонівській системі "ідеальної" держави класи політиків-філософів та воїнів-стражів взагалі не вступають у жодні економічні відносини. Усім необхідним для життєдіяльності їх забезпечує клас виробників. Відповідно, клас виробників завдяки своїм природним здібностям займається виробництвом. У руках виробників зосереджується власність на засоби виробництва. Можливість виникнення економічних відносин серед виробничого класу Платон вбачає за таких умов:

по-перше, викорінення із життя виробників головного джерела їх псування – багатства і бідності;

по-друге, обмеження функції виробника одним єдиним видом праці, що відповідає його природним особливостям;

по-третє, повним підкоренням законам або політикам-філософам [17, с. 186].

До праці ставлення Платона не тільки байдуже, а навіть зневажливе (пор. зі ставленням до фізичної праці в учня Платона – Аристотеля, який протиставляв "життю практичному" "життя теоретичне", тобто споглядання). Неминучість продуктивної праці для добробуту суспільства загалом не робить, за Платоном, таку працю шанованою. На душу вона діє принижуюче. Зрештою, виробнича праця – доля тих, у кого здібності мізерні та для кого немає кращого вибору [17, с. 187].

Звертаючи увагу на умови попередження (обмеження) у виникненні економічних відносин серед класу робітників, можна зробити висновок про наявність у платонівській "Державі" ідеї "централізованого контролю та управління економікою". Однак, враховуючи часову кореляцію, такий контроль та управління не зводиться до механізмів бюрократичної координації, а радше за все будується на веденні корисної, в межах державного блага, інформаційної політики. Крім того, варто відзначити, що справжніх політиків-філософів, за Платоном, взагалі не цікавлять жодні матеріальні блага, а цікавить споглядання справедливості самої в собі, істини, буття, блага, прекрасного і т. п.

Найважливіші політичні принципи, описані Платоном, зазвичай використовувались лідерами тоталітарних держав. Саме завдяки всеохоплюючим ідеологіям, праву на брехню заради створення вигідних для держави міфів, а також контролю над засобами виробництва такі лідери отримали серйозні владні повноваження і зробили підвладними собі майже усі сфери людського життя [19, с. 3].

Висновки. Виявлено та проаналізовано ідейні джерела тоталітаризму у філософії Платона на прикладі діалогу ("Держава"). У системі "ідеальної" держави Платона виправдовуються основні ціннісні орієнтири тоталітарної держави, а також виявляються основні ознаки тоталітарного політичного ладу. Звичайно, Платон ще не оперував такими поняттями, як тотальне панування ідеології, однопартійна система, монополія на засоби масової інформації, система терористичного поліцейського контролю, контроль партії над збройними силами, повний контроль над економікою. Але в певній прото-формі вони імпліцитно присутні у його вченні. Ідеї Платона щодо створення досконалої держави не були відірваними від об'єктивної соціально-історичної дійсності, очевидно вони стали відгуком на тодішні зміни суспільно-політичних відносин, які супроводжувались війнами.

У Платона алегорією досконалої держави є досконала людина. Для досягнення щастя в особи мають бути гармонічно розвинені тіло і чесноти душі, де панівне становище займає розум. Так само в державі

головувати мають філософи, ті, в кого розум спрямований на споглядання істини самої у собі. Платон стверджував, що слід досягати блага для усієї держави і всіх її людей, а не окремих осіб чи верств. У його праці досконала держава виникає з огляду на поділ праці, де кожен має своє завдання. Платон визначає три верстви населення: політиків-філософів, воїнів-стражів і виробників. Кожен з представників цих верств має свої чесноти відповідно до начал людської душі.

Платон виступає проти розкоші та приватної власності, щоб у людей не виникало суперечок через нерівномірний розподіл власності. Також він вважає перепоною для щастя поділ суспільства на окремі сім'ї. В його ідеальній державі виховання спрямоване на те, щоб усі вважали одне одного родичами і щоб усі співгромадяни відчували себе єдиною сім'єю.

Таким чином, саме у філософії Платона зароджуються основні ідеї досягнення всезагального блага. Але проблема полягає в тому, що спотворене трактування ідеї спільного блага може спричинити реалізацію тоталітарного режиму з усіма його негативними наслідками. Спотворення починається з гіпертрофії державного начала.

Одержавлення всіх сфер людського буття – як особистого, так і суспільного – є найбільш характерною рисою тоталітарного соціуму. Одержавлення є також характерною рисою платонівської ідеальної держави. Це означає, що всі форми людського існування – від економічної діяльності до художньої і наукової творчості, від політичних відносин до сімейної сфери – поступово інтегруються в систему явної державної регламентації і санкціонування. Нехтується ідея народовладдя, тобто що публічна влада – функція всього соціального організму, що належить усьому суспільству, і що суспільство загалом є її джерелом та носієм. Загальне тотальне одержавлення перетворює всі сфери життя особистості та суспільства в придатки та елементи державного організму.

Здійснене дослідження дає змогу розкрити головні перспективи подальших розвідок у цьому напрямку: визначення та аналіз основних механізмів розмивання ціннісних орієнтирів сучасного суспільства, конвергенції тоталітарного політичного режиму і демократичних суспільств для попередження та запобігання здійсненню таких процесів; історико-філософський аналіз класичних тоталітарних режимів ХХ ст.; визначення основних передумов до морального виправдання тоталітарного устрою в сучасному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман З. Индивидуализированное общество; пер. с англ. под. ред. В. Л. Иноземцева. М.: Логос, 2005. 390 с.
2. Карпов А. Современный тоталитаризм и его разновидности. *Ленинградский юридический журнал*. 2016. № 1 (43). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyy-totalitarizm-i-ego-raznovidnosti> (дата обращения: 20.12.2019).
3. Серс Ф. Тоталитаризм и авангард. В преддверии запредельного, 2017. 566 с. URL: <https://www.litres.ru>.

-
4. Рахмайлов С. В. Фашистський та комуністичний тоталітаризм в соціально-філософській та міждисциплінарній рефлексії. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2015. № 77. С. 28-33.
 5. Рыков А. В. Античность, авангард, тоталитаризм: к метаморфологии современного искусства. *Актуальные проблемы теории и истории искусства* 2015. № 5. С. 745-752.
 6. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии. М.: Мысль, 1993. 960 с.
 7. Карл Поппер. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона; пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. М.: Феникс, 1992. 448 с.
 8. Whitehead, A. N. (2001). *Process and Reality. An Essay in Cosmology. Gifford Lectures Delivered in the University of Edinburgh During the Session 1927-1928*. Macmillan, New York: Cambridge University Press, Cambridge UK.
 9. Чанышев А. Н. Философия Древнего мира: учеб. для вузов. М.: Высш. шк., 1999. 703 с.
 10. Погорельый Д. Е., Фесенко В. Ю., Филиппов К. В. Политологический словарь-справочник. Ростов н/Д: Наука-Спектр, 2008. 320 с.
 11. Мельвил А. Ю. и др. Политология: учебник. М.: Проспект, 2008. 618 с.
 12. Friedrich C. J., Brzezinski Zb. K. Totalitarian dictatorship and autocracy. Cambridge (Mass.): Harvard university press, 1965. 254 с.
 13. Платон. Держава; пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с. URL: <http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Derzhava.compressed.pdf> (дата звернення 15.12.2019).
 14. Vauman Z. From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity: Questions of Cultural Identity. London, 2000. P. 18-35.
 15. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество: Антология экономической мысли. М.: Эксмо, 2008. 1200 с.
 16. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество; пер. с англ. М.: Политиздат, 1992. 543 с.
 17. Асмус В. Ф. Античная философия: 3-е изд. М.: Высш. шк., 1999. 400 с.
 18. Гудков Л. Вторичный, или возвратный, тоталитаризм. *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*. 2018. № 3-4, июль-декабрь. С. 207-261.
 19. Рудой П. И. Связь политических идей Платона и тоталитарных режимов. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2017. № 6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/svyaz-politicheskikh-idey-platona-i-totalitarnyh-rezhimov> (дата звернення: 27.12.2019).

Стаття надійшла до редакції 23.12.2019.

Koshovyi I. The ideological sources of totalitarianism in Plato's philosophy.

Background. *If freedom in the hierarchy of human values and priorities does not occupy the highest place, and in order to maintain public order, people are ready to exchange their freedom for security, then the possibility of forming a specific system of state and political power regulating all public and private spheres of human life is significantly increasing. The reasons for the establishment of totalitarian regime may be the radical changes in socio-political life and the responses of a society to such changes related to the processes of alienation and maladaptation.*

The analysis of recent researches and publications has shown that despite of individual scientific achievements in the studies of totalitarianism as a state and political authority and there is the need to analyze Plato's philosophy on the subject of the availability of ideological sources, the "starting point" of totalitarian political regime.

The **aim** of the article is to identify and analyze the ideological origins of totalitarianism in Plato's philosophy on the example of the dialogue "The State".

Materials and methods. Analysis and synthesis, abstraction and generalization, comparative, dialectic, hermeneutic, historico-philosophical, hypothetico-deductive and other methods have been used in the study.

Results. The ideological sources of totalitarianism in Plato's philosophy are identified and analyzed on the example of the dialogue "The State". The main features of the system of totalitarian ideology of Plato's utopian state, which focus on the idea of the common good, public welfare and happiness as the goal of state policy, are highlighted. At the same time, it is argued that the idea of a "powerful hand" and paternalism meets the deep existential demands of a man, characterized by loneliness, anxiety, escape from freedom and pursuit of happiness.

Conclusion. It is proved that in the system of Plato's "ideal" state the basic values of the totalitarian state are justified, as well as the basic features of the totalitarian political system are highlighted. Plato's ideas for a formation of a perfect state were not out of touch from the objective socio-historic reality, and apparently they were the response to the changes in the socio-political relations of that time, which were accompanied by wars.

The prospects for further researches are identification and analysis of the main mechanisms of values erosion in modern society, the convergence of totalitarian political regime and democratic societies in order to prevent such processes; historical and philosophical analysis of classical totalitarian regimes of the twentieth century; definition of the basic prerequisites for the moral justification of totalitarian system in modern society.

Keywords: totalitarianism, ideal state, closed society, moral virtue, justice, common good, liberty, happiness.

REFERENCES

1. Bauman, Z. (2005). *Individualizirovannoe obshchestvo [Individualized society]*. (V. L. Inozemceva, Trans). Moscow: Logos [in Russian].
2. Karpov, A. (2016). Sovremennyy totalitarizm i ego raznovidnosti [Modern totalitarianism and its forms]. *Leningradskiy juridicheskij zhurnal – Leningrad Law Journal*, 1 (43). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyy-totalitarizm-i-ego-raznovidnosti> (data obrashheniya: 20.12.2019) [in Russian].
3. Sers, F. (2017). *Totalitarizm i avangard. V preddverii zapredel'nogo [Totalitarianism and avant-garde. In anticipation of the beyond]*. Retrieved from <https://www.litres.ru> [in Russian].
4. Rahmajlov, Je. V. (2015). Fashysts'kyj ta komunistychnyj totalitaryzm v social'no-filosofs'kij ta mizhdyscyplinarnij refleksii' [Nazi and Communist Totalitarianism in the Social Philosophical and Interdisciplinary Reflection]. *Visnyk Zhytomyrs'kogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka – Zhytomyr Ivan Franko State University Journal*, 77, 28-33 [in Ukrainian].
5. Rykov, A. V. (2015). Antichnost', avangard, totalitarizm: k metamorfologii sovremennogo iskusstva [Antiquity, Avant-Garde, Totalitarianism: Toward a Metamorphology of Contemporary Art]. *Aktual'nye problemy teorii i istorii iskusstva – Actual problems of the theory and history of art*, 5, 745-752 [in Russian].
6. Losev, A. F. (1993). *Ocherki antichnogo simbolizma i mifologii [Essays of Ancient Symbolism and Mythology]*. Moscow: Mysl' [in Russian].
7. Popper, Karl. (1992). *Otkrytoe obshchestvo i ego vragi [The Open Society and its Enemies]*. (Vol. 1. Enchantment of Plato). (V. N. Sadovskij, Trans). Moscow: Feniks [in Russian].
8. Whitehead, A. N. (2001). *Process and Reality. An Essay in Cosmology. Gifford Lectures Delivered in the University of Edinburgh During the Session 1927-1928*. Macmillan, New York: Cambridge University Press, Cambridge UK [in English].
9. Chanyshev, A. N. (1999). *Filosofija Drevnego mira [Philosophy of the Ancient World]*. Moscow: Vyssh. Shk [in Russian].

-
10. Pogorelyj, D. E., Fesenko, V. Ju., & Filippov, K. V. (2008). Politologicheskij slovar'-spravochnik [Political science Dictionary]. Rostov n/D: Nauka-Spektr [in Russian].
 11. Mel'vil', A. Ju. et. al. (2008). Politologija [Political science]. Moscow: Prospekt [in Russian].
 12. Friedrich, C. J., & Brzezinski, Zb. K. (1965). Totalitarian dictatorship and autocracy. Cambridge (Mass.): Harvard University Press [in English].
 13. Platon. (2000). Derzhava [Derzhava]. (D. Koval', Trans). Kyiv: Osnovy. Retrieved from <http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Derzhava.compressed.pdf> (data zvernennja 15.12.2019) [in Ukrainian].
 14. Bauman, Z. (2000). From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity: Questions of Cultural Identity. London [in English].
 15. Gjelbrejt, Dzh. K. (2008). *Novoe industrial'noe obshhestvo: Antologija ekonomicheskoy mysli* [New Industrial Society: Anthology of Economic Thought]. Moscow: Jeksmo [in Russian].
 16. Sorokin, P. A. (1992). *Chelovek. Civilizacija. Obshhestvo* [Human. Civilization. Society]. (Trans). Moscow: Politizdat [in Russian].
 17. Asmus, V. F. (1999). *Antichnaja filosofija* [Antique philosophy]. (3rd ed.). Moscow: Vyssh. Shk [in Russian].
 18. Gudkov, L. (2018). Vtorichnyj, ili vozvratnyj, totalitarizm [Secondary, or returnable totalitarianism]. *Vestnik obshhestvennogo mnenija. Dannye. Analiz. Diskussii – Journal of Public Opinion. Data. Analysis. Discussions*, 3-4, ijul'-dekabr', 207-261 [in Russian].
 19. Rudoj, P. I. (2017). Svjaz' politicheskikh idej Platona i totalitarnyh rezhimov [The Connection of the Political Ideas of Plato and Totalitarian Regimes]. *Mezhdunarodnyj zhurnal gumanitarnyh i estestvennyh nauk – International Journal of Humanities and Natural Sciences*, 6. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/svyaz-politicheskikh-idej-platona-i-totalitarnyh-rezhimov> (data zvernennja: 27.12.2019) [in Russian].

УДК 123.1:159.923.2

DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020\(129\)06](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(129)06)

КРАВЧЕНКО Алла,

д. філос. н., доцент, професор кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: a.kravchenko@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0001-8429-2183

ЕКЗИСТЕНЦІЯ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ В ПАРАДИГМІ ЕТОСУ ВЛАСНОСТІ

Досліджено проблему власності як умову розвитку цивілізації і свободи людини. Встановлено, що право власності робить людей відповідальними за свої дії у сфері соціально-економічної, політичної і культурної діяльності, а суспільство, засноване на приватній власності, розвивається шляхом інституціоналізації справедливості. Доведено, що власність існує в єдності з основними характеристиками життя людини – правом, політикою, економікою, через які відбувається процес усвідомлення людиною свого "Я" відносно інших.

Ключові слова: власність, право, свобода, особистість, екзистенція, володіння, діяльність.

© Кравченко А., 2020

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2020. № 1 ===== 69